

Globalisering en verantwoordelijkheid

Volgens Thomas Pogge gaan jaarlijks tien miljoen kinderen dood aan armoede die wij, burgers en regeringsleiders van rijke landen, veroorzaakt hebben. Door een complex samenspel van landbouwsubsidies, handelsovereenkomsten, leningen, regeringsafspraken enzovoort hebben we een volstrekt uitzichtloze situatie gecreëerd voor miljoenen mensen op deze planeet. Pogge verwijt ons dood door nalatigheid en acht ons daarmee verantwoordelijk voor wat hij een van de grootste misdaden tegen de menselijkheid noemt. Waarom voelen we ons niet schuldig? Dat komt, zegt Pogge, omdat we van mening zijn dat het niet aan 'ons' ligt, maar aan 'hen', de bevolking ter plaatse. 'Verklarend nationalisme' noemt hij dat. We schuiven de zwarte Piet van de schuld op lokale condities af. We zijn blind voor de wijze waarop wij die omstandigheden dagelijks in stand houden.

Pogges voorbeelden en argumenten zijn vaak overtuigend. Gebruikmakend van onze machtspositie hebben we volgens Pogge regels en instituties geschapen die de ontstane machtsverschillen tussen arm en rijk niet alleen in stand houden, maar deze ook steeds verder uitvergrooten. Natuurlijk zijn er voorbeelden te noemen van landen zoals China, Maleisië of Singapore, die erin geslaagd zijn tegen de stroom op te zwemmen. Dat zijn echter uitzonderingen die de regel bevestigen. Hun succes doet niets af aan het feit dat het tij de arme landen tegenzit en dit onnodig is. De wereldleiders van de rijke landen zijn volgens Pogge zonder noemenswaardige kosten in staat de positie van de armen overal ter wereld te verbeteren. Ze hoeven alleen maar een aantal regels te veranderen – regels die hen verrijken en anderen verarmen.

Pogge is zeker niet de enige die beweert dat de armoede in de wereld door eenvoudige ingrepen in de institutionele structuur kan worden teruggebracht. Ook Jeffrey Sachs, ontwikkelingseconoom en hoofd van het millenniumproject bij de VN, is ervan overtuigd dat er bewezen technieken van armoedebestrijding bestaan waarmee we in korte tijd de armoede uit de wereld kunnen helpen.¹ Dat kan, meent Sachs zelfs, 'tegen onwaarschijnlijk lage kosten'². Zelfs degenen die Pogge beschuldigt, de regeringsleiders van de rijke landen, hebben elkaar in 2000 beloofd de armoede in 2015 tot de helft terug te brengen. Voorlopig ziet het er echter niet naar uit dat het project gaat lukken.

Het grote verschil tussen Pogge en de wereldleiders is dat zij zichzelf niet als de veroorzakers van armoede zien. Gegeven deze achtergrond kan je het werk van Pogge op twee manieren beoordelen: (1) doet hij nuttige voorstellen om de armoede te bestrijden en (2) heeft hij gelijk als hij ons schuldig verklaart? Wat Pogges voorstellen

voor armoedebestrijding betreft, deze zijn stuk voor stuk de moeite van het onderzoeken waard. Zijn bezwaren tegen het grondstoffen- en het kredietprivilege, die de corruptie van politieke machthebbers ter plaatse bevorderen, klinken overtuigend. Dat geldt ook voor zijn kritiek op het patentrecht en de wijze waarop dit de productie van goedkope medicijnen in arme landen tegenwerkt. Deze voorstellen zouden echter ook kunnen worden onderschreven door degenen die, zoals de filosoof Peter Singer, de armen slechts willen helpen. Je hoeft de rijke landen niet schuldig te verklaren om de maatregelen die Pogge voorstaat te kunnen onderschrijven. Sterker nog, het zou goed zijn als je de schuldvraag en de effectiviteitsvraag van elkaar onderscheidt. Dat maakt de discussie over haalbaarheid makkelijker. Lijkt het voorstel uitvoerbaar, dan kan men vervolgens kijken welke partijen op welke plaatsen in de wereld het beste voor de kosten en de uitvoering van het plan verantwoordelijk kunnen worden gesteld. Ook bij milieuvraagstukken hebben we inmiddels ontdekt dat het principe 'de vervuiler betaalt' niet altijd tot de beste oplossingen leidt, hetgeen niet wegneemt dat praktijken van *naming and shaming* moreel terecht kunnen zijn.

Terug naar de schuldkwestie. Heeft Pogge inderdaad gelijk als hij beweert dat 'wij', burgers en regeringsleiders van rijke landen, de veroorzakers van de armoede in de wereld zijn? Ik noemde zojuist Peter Singer, die net als Pogge de bestaande armoede in de wereld een schandaal vindt en daar inmiddels veel over geschreven heeft.³ Als Singer uitlegt waarom we de armen moeten helpen, gebruikt hij stevast het voorbeeld van een kind dat in een ondiepe put valt en elk moment kan verdrinken. Toevallig loopt er iemand langs die de drenkeling zonder gevaar voor eigen leven uit het water kan vissen. Het enige risico dat hij loopt is een nat pak. Ook al is hij niet verantwoordelijk voor het ongeval, het is zijn morele en in sommige landen zelfs zijn juridische plicht het kind te helpen. Precies zo zijn we er volgens Singer aan gehouden de armen in de wereld te helpen. We zijn verantwoordelijk voor hun lot – niet omdat we hun armoede veroorzaakt hebben, maar omdat we in staat zijn hun situatie zonder al te veel moeite te verbeteren.

Het is een slecht gekozen voorbeeld. Om drie redenen.⁴ Allereerst ligt er niet één kind in het water, maar vele kinderen, waarvan de toestand niet altijd even hopeloos is. Bovendien zijn er meerdere personen aanwezig, waarvan sommige beter in staat zijn de kinderen te redden dan andere. Welke kinderen moeten het eerst gered worden en hoe lossen omstanders hun coördinatieprobleem op? Singer doet alsof beide problemen van ondergeschikt belang zijn, maar dat klopt niet. Dit soort dilemma's verklaren voor een deel waarom de hulp zo moeilijk verloopt. Het tweede probleem is dat een gered kind, eenmaal op het droge, veilig naar zijn ouders terugkan. Over zijn leven daarna hoeft niemand zich zorgen te maken. Armoede, daarentegen, is een structureel probleem. Ze is het product van imperfecte markten, corrupte elites, slechtwerkende instituties, gebrekkige arbeids- en eigendomsverhoudingen, zwakke regeringen en eeuwenlange uitbuiting. Dat los je niet door één daad van hulp op. In tegenstelling tot het redden van een kind is armoede verhelpen een zaak van de lange adem. De derde reden waarom het voorbeeld slecht is gekozen heeft te maken met het

feit dat het om een onschuldig en argeloos kind gaat. Armen, daarentegen, zijn niet alleen slachtoffers, maar ook actoren. Als je over verantwoordelijkheden spreekt, dan gelden die ook voor hen. Mensen redden is niet hetzelfde als mensen zelfredzaam maken. In Kisangani, in het hart van de Congo, bestaat bittere armoede en ondervoeding, maar het wemelt er ook van de bordelen, kroegen en sigarettenverkopers. Hoe krijg je mensen zover dat ze in de toekomst geloven, hun geld in een onderneminkje of in de opvoeding van hun kinderen steken, in plaats van aan drank, geld, vrouwen en sigaretten te besteden? Op het platteland in Indonesië lijden veel vrouwen erbarmelijke honger terwijl hun mannen er weldoerft uitzien. In Afrika poogt men in aidsklinieken baby's tegen aids te beschermen met behulp van goedkope medicijnen als Nevirapine, een middel waarmee je de overdracht van de ziekte van de moeder op het kind kunt voorkomen. Moeders krijgen het medicijn in de vorm van flesvoeding mee naar huis, opdat ze de ziekte niet via borstvoeding op hun kinderen overdragen. Enige honderden meters van de kliniek liggen stapels flesvoeding langs de straat, daar door moeders gedumpt, omdat ze geen aidsstigma willen dragen.⁵ We worden doodgegooid met het woord 'cultuur', maar armoede is ook een 'cultureel' en niet alleen een technisch probleem.

Het is geen toeval dat Singer in zijn werk zelden ingaat op de problemen die bij de feitelijke bestrijding van armoede aan het licht komen. Zijn werk bevat eigenlijk maar één boodschap: iemand die, zonder zichzelf wezenlijk schade te berokkenen, waar ook ter wereld in staat is mensen waar ook ter wereld te helpen, moet dat doen. Welnu, er sterven dagelijks duizenden mensen aan ondervoeding, elk mens is er één en voor een paar euro kan je levens redden, dus wat let je? Ook volgens Singer zijn we schuldig aan de armoede in de wereld, maar als omstanders, niet als veroorzakers.

Nogmaals, dit alles neemt niet weg dat je Pogges voorstellen voor armoedebestrijding in de visie van Singer kunt integreren. Singer, die Pogge goed gelezen heeft, doet dat voor een deel ook. Of de wereldleiders dat zullen doen, moeten we afwachten. Kenmerkend voor Pogges voorstellen is dat ze altijd op de hervorming van de wereldorde zijn gericht. Hij is geïnteresseerd in het morele statuut van internationale instituties, arbeidsmarkten, fiscale transacties en handelsbetrekkingen. Op dit niveau worden volgens Pogge beslissingen genomen, die diep in het dagelijks leven van mensen waar ook ter wereld ingrijpen. Pogge ontkent niet dat het vooral de omstandigheden en instituties ter plekke zijn die de verschillen in armoede verklaren, maar hij vindt dat de lokale bevolking nauwelijks voor deze omstandigheden verantwoordelijk kan worden gemaakt. Wil je het geweld en de corruptie in bijvoorbeeld Afrika bestrijden? Pak dan niet alleen de politici ter plaatse aan, maar bestrijd ook de internationale wapenhandel en het gemak waarmee corrupte Afrikaanse regeringsleiders geld kunnen lenen bij banken, hun land met torenhoge schulden kunnen opzadelen en de winsten voor de exploitatie van grondstoffen in eigen zak steken. Het is heel goed mogelijk, aldus Pogge, dat 'nationale factoren, die nu een bedreiging voor de mensenrechten vormen, bij een andere indeling van de wereldorde hun greep op het lokale leven verliezen of zelfs geheel verdwijnen'. De verantwoordelijkheid voor de bestaan-

de wereldorde ligt volgens Pogge bij ons, ‘omdat wij, en alléén wij (burgers en regeringsleiders van rijke landen) deze orde zonder al te veel pijn en moeite kunnen hervormen’ en omdat die orde aantoonbaar in het nadeel van de armen werkt.

Aantoonbaar? Wie goed kijkt, ziet dat Pogge met zijn verklaring een enorme hypotheek op de toekomst neemt en ons, burgers en regeringsleiders van rijke landen, bovendien ongelofelijk veel macht toedicht: we kunnen de wereld volgens Pogge maken of breken. Het probleem bij aanklachten tegen de wereldorde is dat er maar één zo’n wereldorde bestaat. Of die orde goed functioneert, kan je niet aan een andere, gelijktijdig existierende, wereldorde afmeten. Je weegt een feitelijke toestand tegen een niet-bestaande af. Op zich is daar niets tegen, zolang je maar geen appels met peren vergelijkt. Het lijkt geen twijfel dat het nu op veel plaatsen in de wereld een verschrikkelijke puinhoop is, maar ‘in theorie’ had er in Bagdad nu vrede moeten zijn, was er een eind gemaakt aan de wetteloosheid en was de jonge democratie in Irak een lichtend voorbeeld voor de Arabische landen geworden. Jammer dat de werkelijkheid zo weerbarstig is. Het moeilijke van elke anticipatie op een nieuwe wereldorde is dat je weliswaar een prachtig model kunt ontwikkelen, maar dat je niet weet hoe het in werkelijkheid uitpakt. Pogge vergelijkt de ellende van nu met een ideaal waarvan we de ellende nog niet kennen. Hij gaat in zijn eigen model te weinig in op mogelijke onbedoelde gevolgen of averechtse effecten. Het is duidelijk wie de *bad guys* en de *good guys* in zijn model zijn, maar pakt dat ook zo uit in de werkelijkheid? Pogges voorstellen bezitten de bedrieglijke transparantie die alle top-downaanpakken eigen is: op papier zien ze er prachtig uit, maar in de praktijk loopt het vaak mis. Een wijs iemand doet er goed aan van onderop te beginnen, dicht bij de weerbarstige wereld. Daarna kan je voorzichtig, alle problemen opsommend omhoog werken, liefst zonder een al hoge hypotheek op de toekomst te nemen en zonder aan één partij de volledige macht en verantwoordelijkheid toe te dichten. Net als Rawls werkt Pogge het liefst aan een constitutie van rechtvaardigheid in één keer, maar misschien is het beter aan diverse vormen van rechtvaardigheid op verschillende terreinen te werken: aan fiscale rechtvaardigheid, economische rechtvaardigheid, administratieve rechtvaardigheid, juridische rechtvaardigheid, de rechtvaardigheid van handelsovereenkomsten, van arbeidsomstandigheden, het gebruik van geweld, de versterking van het internationale recht enzovoort.⁶ Daarbij moet je dan niet alleen instituties, maar elke betrokene in het proces verantwoordelijk houden, zonder uit het oog te verliezen dat de werkelijkheid eindeloos complex is.

40

Het is misleidend zoals Pogge te denken dat alle macht is gebundeld in de belangrijkste instituties, de *basic structure* van de wereldorde, en het centrum bepaalt wat er in de periferie gebeurt. De rijke landen zijn medeverantwoordelijk voor de armoede elders, maar internationale instituties zijn één aspect van het probleem. Ze zijn causaal relevant, maar ze bepalen niet de uitkomst van het proces. Bij veranderingsprocessen is het beter er vanuit te gaan dat, metaforisch gesproken, het centrum overal ligt en de periferie nergens is.

Intussen blijven de inkomenstegenstellingen tussen arm en rijk groeien en komen duizenden mensen om door geweld en ondervoeding. In dat licht is elk voorstel voor verbetering welkom dat ook maar een schijn van kans van slagen heeft. Wie niets doet, neemt namelijk een nog veel hogere hypotheek op de toekomst. Al overschreeuwt Pogge zich soms en al stelt hij de oplossing van het armoedevraagstuk af en toe wel erg sterk voor als een zaak van institutionele techniek, we kunnen hem alleen maar dankbaar zijn dat hij ons, burgers en regeringsleiders van de rijke landen, constant met de neus op de feiten drukt. Of we nu schuldig zijn of niet, dat doet er eigenlijk niet zo veel toe. Zeker, we mogen niemand schaden en voor zover we dat doen, moeten we dat rechtzetten, maar of we werkelijk de veroorzakers van armoede elders zijn, is een complexe discussie. Zelfs in Nederland, met zijn talloze statistische bureaus, kan niemand met zekerheid zeggen in welke mate het herstel van de economische groei aan maatregelen van de regering of aan toevallige internationale ontwikkelingen toe te schrijven valt. Ook in de rijke landen blijft economische groei nattevingerwerk. De armoede verdwijnt niet op het moment dat we de schuldigen kennen, ze verdwijnt als we met praktijken komen die werken.

Noten

- 1 Zie Jeffrey Sachs (2005) *The end of poverty*. New York, The Penguin Press.
- 2 Zie de briefwisseling tussen Jeffrey Sachs en William Easterly in de *New York Review of Books* december 2006 en januari 2007. Het citaat stamt uit de brief van Sachs in het decembernummer.
- 3 Zie met name Peter Singer (2002) *One world*. New haven, Yale University Press, dat in 2003 bij uitgeverij Lemniscaat in het Nederlands is vertaald onder de titel *Eén wereld*.
- 4 Zie David Miller (2007) *Who is responsible?* *The Philosopher's Magazine*. <http://www.philosophersnet.com/magazine/article.php?id=1024>.
- 5 Deze voorbeelden zijn ontleend aan Nicholas D. Kristof (2006) *Aid. Can it work?* *New York Review of Books* van 5 oktober 2006.
- 6 Voor een interessant voorbeeld, zie het buitengewoon informatieve boek van John Braithwaite en Peter Drahos (2000) *Global business regulation*. Cambridge University Press, dat een uitvoerig exposé geeft van alle pogingen die op deze gebieden zijn ondernomen, alsmede van de actoren die hierbij betrokken waren en de wijze waarop deze al of niet onder druk zijn gezet om met een meer billijke oplossing voor de problemen te komen.